

УДК 376-056. 262: 376. 015. 31] - 053. 6

РОЗВИТОК І СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА З ПОРУШЕНИМ ЗОРОМ У ТЕОРЕТИЧНИХ МОДЕЛЯХ

Вадим КОБИЛЬЧЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна; vadimvk@ukr.net

Визначено, що модель певної системи – це дієвий засіб перевірки істинності та повноти теоретичних уявлень у різних галузях наукового знання, зокрема в психології. Теоретично обґрунтовано та розроблено моделі особистісного розвитку та особистості. Проаналізовано структурні складові кожної теоретичної моделі в їх єдності та взаємозв'язку. Розкрито сутність ядра та периферії особистості, їх роль у детермінації процесів особистісного розвитку, соціалізації та соціальної адаптації.

Ключові слова: модель, компоненти, взаємодія, умови, чинники, адаптація.

Вадим КОБИЛЬЧЕНКО, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

РАЗВИТИЕ И СТРУКТУРА ЛИЧНОСТИ ДОШКОЛЬНИКА С НАРУШЕНИЕМ ЗРЕНИЕМ В ТЕОРЕТИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ

Определено, что модель любой системы – это действенное средство проверки истинности и полноты теоретических представлений в разных областях научного знания, в частности в психологии. Теоретически обоснованы и разработаны модели личностного развития и личности. Проанализированы структурные составляющие каждой теоретической модели в их единстве и взаимосвязи. Раскрыта сущность ядра и периферии личности, их роль в детерминации процессов личностного развития, социализации и социальной адаптации.

Ключевые слова: модель, компоненты, взаимодействие, условия, факторы.

Vadym KOBYLCHENKO, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT AND STRUCTURE OF PERSONALITY PRESCHOOL CHILD WITH VISUAL IMPAIRMENTS IN THE THEORETICAL MODELS

Determined that the model of any system – is an effective means of verifying the truth and completeness of theoretical concepts in different areas of scientific knowledge, particularly in psychology.

Modeling in psychology – a method of theoretical study of psychological phenomena (processes, states, properties) with the help of their abstracted analogues – models. Psychological modeling – is the creation of a formal model of mental or social-psychological process, that is, formal abstraction of the process that recreates some of its main key points.

Holistic model provides for the inclusion, in addition to the structural components of its subject and functional components. It is quite clear that the models recreate the object of study in a simplified form. Because the model is always much poorer in their properties and relations than reality, any modeling related to the problem of the adequacy of the model.

Theoretically proved and developed a model of personality development and personality. Analyzed the structural components of each theoretical model in their unity and relationship. The essence of the core and the periphery of the individual, their role in the determination process of personal development, socialization and social adaptation.

Keywords: model, components, interaction, conditions, factors.

Мodelювання в психології – це метод теоретичного дослідження психологічних явищ (процесів, станів, властивостей) за допомогою їхніх абстрагованих аналогів, – моделей. Під «моделлю» зазвичай розуміють систему об'єктів або знаків, що відтворюють деякі сутнісні властивості системи-оригіналу. Присутність відношення часткової подібності («гомоморфізм») дає змогу використовувати модель як замінник досліджуваної системи. Відносна простота моделі робить таку заміну досягти наочною. Створені спрощені моделі системи – дійовий засіб перевірки істинності та повноти теоретичних уявлень у різних галузях наукового знання і, зокрема, в психології [2, 4].

Отже, психологічне моделювання – це створення формальної моделі психічного або соціально-психологічного процесу, тобто формалізованої абстракції даного процесу, що відтворює його деякі основні, ключові моменти.

Зазвичай вважають, що модель – це певний інформаційний еквівалент процесу або явища, створений для вирішення певних завдань. Моделювання в його загальному вигляді є досить складним процесом теоретичної побудови й аналізу реально існуючих і перспективних явищ та процесів, що сприяє кращому розумінню або поліпшенню їхніх характеристик, удосконаленню системи створення й керування їхнім формуванням.

Цілісна модель передбачає введення, окрім структурних компонентів, її предметної та функціональної складових тощо.

Тому, набуває актуальності теоретичне обґрунтування та розроблення моделей особистісного розвитку та особистості дитини-дошкільника з порушенням зором. У цьому контексті, метою нашої статті є обґрунтування структури та функцій особистісного розвитку та особистості на етапі дошкільного дитинства. Відповідно, мета нашого дослідження відображеня в наступних завданнях: теоретично обґрунтувати структуру особистості та її розвитку в дошкільному дитинстві; визначити функції, які виконують структурні компоненти в особистісному розвиткові дитини в дошкільному віці в умовах онтогенезу та дизонтогенезу.

Цілком зрозуміло, що моделі відтворюють об'єкт дослідження в спрощеній формі. Оскільки модель завжди бідніша за своїми властивостями і відносинами аніж реальність, будь-яке моделювання пов'язане із проблемою адекватності моделі. Моделі об'єкта можуть бути різними й віддзеркалювати цей об'єкт із різних сторін. Відповідно до власного розуміння процесу особистісного розвитку дитини дошкільного віку, ми розробили його структурно-функціональну модель (мал. 1).

Стисло її прокоментуємо. Особистісний розвиток дитини ґрунтуються на певній дихотомії, взаємодії психічного і соціального, і є за своєю суттю розвитком психосоціальним, де практично неможливо відокремити одне від іншого, позаяк вони взаємно детерміновані.

Відомо, що для будь якого розвитку, як нормативного, так і порушеного необхідні певні внутрішні та зовнішні умови, оскільки розвиток дитини детермінований двома основними чинниками: внутрішнім (біологічним) і зовнішнім (соціальним).

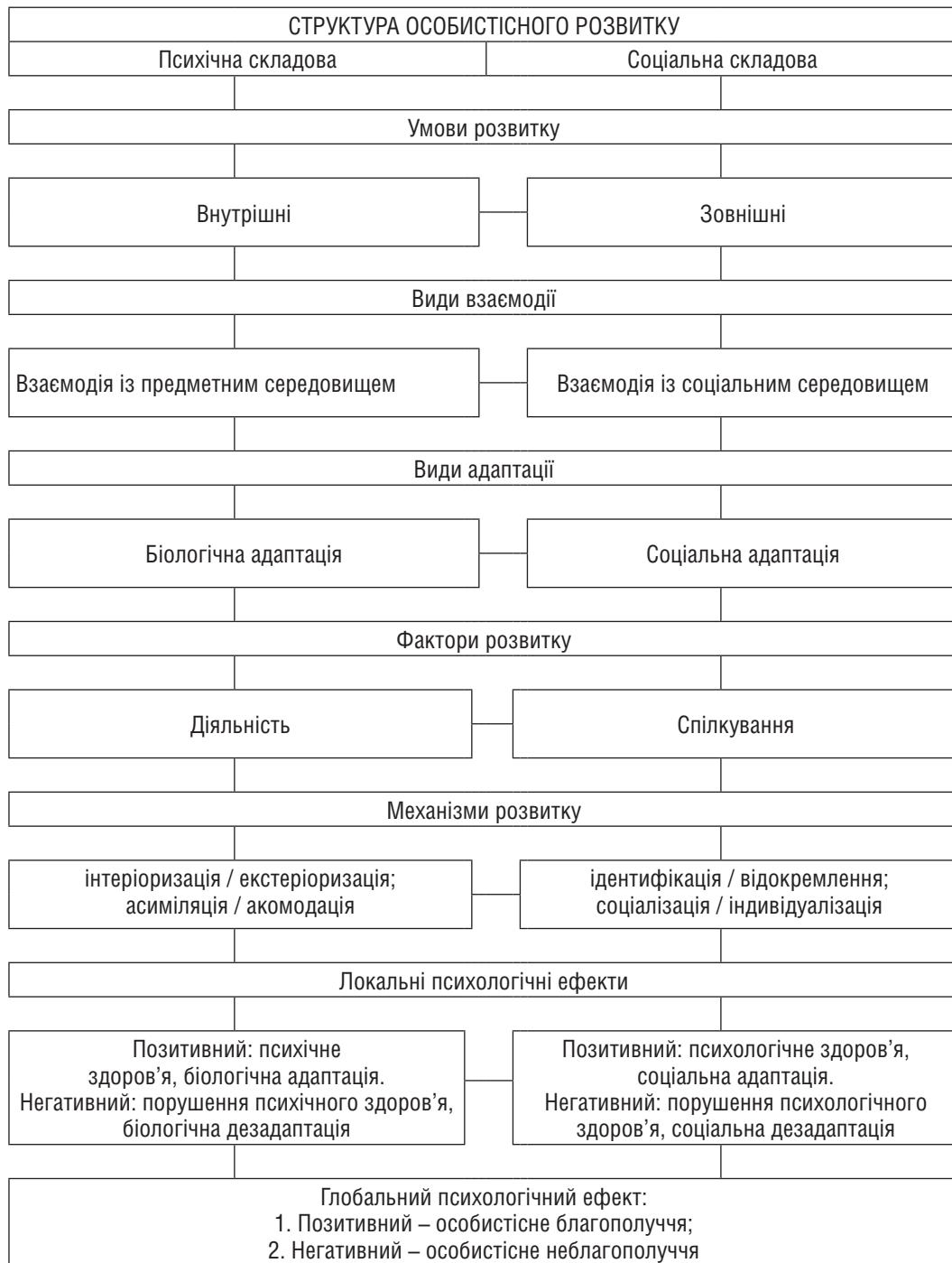
До складу внутрішніх умов входить людська анатомо-морфологічна будова (задатки), збереженість і розвиненість органів відображення, загальна чутливість, тобто здатність людини (в широкому розумінні слова) до відчуття, сприймання тощо.

Зовнішні умови – це, передусім, те соціальне середовище, у якому живе дитина, її сімейні та інші міжособистісні стосунки, особливості навчання і виховання, способи передачі суспільного досвіду тощо.

Зазначимо, що на момент народження людини біологічні, спадкові, вроджені особливості постають у якості внутрішніх умов такого розвитку. Навіть перші впливи зовнішнього світу на людину з самого початку її життя опосередковані специфічними внутрішніми умовами, якими у даному разі є анатомо-фізіологічні системи, що формуються у дитини ще у пренатальному періоді.

НАУКА – ПРАКТИЦІ

Мал. 1. Структурно-функціональна модель особистісного розвитку

НАУКА – ПРАКТИЦІ

Так зокрема, із 6 місяців дитина реагує на освітлення стінки черева матері жовтогарячим світлом, а у 17 тижнів малі мрежить очі. На 37 – 40 тижні вагітності усі органи її системи дитини вже достатньо сформовані: у дитини вже розвинені рефлекси, які допомагають їй моргати, закривати очі, піднімати й опускати голову тощо. У цей період відбувається поліпшення зору й координація очей, а також становлення функцій головного мозку [3].

Але усе ж конкретної інформації для очей ще немає, тому розвивається тільки світловідчути, а сприйняття контуру та іншої зорової інформації – це завдання наступного періоду розвитку.

Проте повноцінне зорове сприймання неможливе без повноцінності зорової системи, яка часто ушкоджується ще в пренатальному періоді. Яскравим прикладом є ретинопатія недоношених, що набула останнім часом загрозливих масштабів. Ретинопатія недоношених – важке захворювання очей, що розвивається у передчасно народжених дітей і супроводжується змінами в сітківці й склоподібному тілі. Це захворювання часто призводить до безповоротної втрати зорових функцій.

Отже, як такі зовнішні причини поза їхньою взаємодією із внутрішніми умовами є недостатніми, хоча її необхідні для психосоціального розвитку. Згідно з цим, як такі внутрішні умови поза їх взаємодією із зовнішніми чинниками також є недостатніми, оскільки психосоціальний розвиток завжди відбувається на основі взаємодії зовнішнього та внутрішнього.

Одразу після народження дитина потрапляє в неоднорідне предметне середовище. Довколишні предмети вона може сприймати тільки безпосередньо, позаяк предмет не існує для дитини, якщо вона його не бачить. Це особливо важливо враховувати в умовах дефіцитарного розвитку дитини, зокрема коли вона перебуває під тиском зорової депривації.

У нормі вже на першому році життя у дитини можна спостерігати зародження предметних дій – тобто дій, які спрямовані на предмет і координуються відповідно до цього предмета. Крім того, щоб спонукати дитину до дій, предмет має бути значущим для неї.

Наявність дій свідчить, з одного боку, що предмет виділяється зі свого оточення, а з іншого – що вони самі сприяють цьому виділенню. Предмет і дія ще мало розрізняються між собою; предмет здебільшого є об'єктом дій.

Зазначимо, що предметна дія регулюється сприйманням предмета й водночас сама регулює сприймання в процесі контакту з предметом. Зрозуміло, що порушення процесу зорового сприймання суттєво позначається на предметній взаємодії дитини та її психічному розвитку в цілому, оскільки саме у цій взаємодії формується свідомість і зароджуються основи інтелекту.

Дитина опановує свій руховий апарат, стає спроможною виконувати довільні дії з предметом. Розділяється пізнання предмета і практична дія з ним. Довколишні речі, явища, люди не лише сприймаються, вони спостерігаються. Дитина цілеспрямовано спостерігає, порівнюючи, зіставляючи. Спостерігаючи, вона виділяє себе з довколишнього середовища, може затримати дію, рухову реакцію на зовнішній подразник, інколи наслідуючи дії дорослих, які вона помітила в процесі спостереження. Оволодіння предметною дією є суттєвою передумовою проникнення в навколошній дійсність, виділення суб'єкта з навколошнього середовища й формування самого суб'єкта діяльності.

Соціальне середовище, яке впливає на дитину – це, передусім, люди та їх взаємини. Повноцінність соціальної взаємодії, її широта й багатство стосунків з іншими людьми є головними соціальними умовами розвитку, тоді як несприятливими умовами є явища соціальної депривації (госпіталізації, ізоляції, гіпер- і гіпоопіки, педагогічної занедбаності), що згубні навіть для дітей, які розвиваються в умовах норми.

Ще однією важливою складовою нашої теоретичної моделі є адаптація та її види.

Біологічна адаптація – це пристосування функцій організму, його органів та систем до умов навколошнього середовища. Суть біологічної адаптації полягає в досягненні рівноваги між середовищем і організмом.

Соціальна адаптація – це пристосування людини як особистості до існування в соціумі відповідно до його вимог, і досягнення певної рівноваги між ними та власними потребами, мотивами та інтересами.

Основними проявами адаптації є активна діяльність і спілкування дитини з оточуючими, які є надзвичайно важливими чинниками розвитку.

Спираючись на дію біологічних чинників як основи для психічного розвитку індивіда, соціальне середовище є тим джерелом, яке наповнює змістом процес соціального становлення особистості.

Однак індивід – це не пасивна, реактивна істота, яка підпадає під зовнішній вплив, а суб'єкт взаємодії з соціумом, активний «будівник» власної особистості.

Вплив соціального середовища на розвиток індивіда зумовлює його соціалізацію – засвоєння соціального досвіду, що забезпечує його інтеграцію в суспільство. Вироблені духовні надбання попередніх поколінь передаються нашадкам через спілкування дітей із старшим поколінням.

Поступово по мірі розгортання соціалізації індивіда, запускається процес індивідуалізації, пошуку змісту власної особистості, індивідуальних ознак, що забезпечує у подальшому формування специфічних, неповторних властивостей особистості, які визначають її індивідуальність.

Серед найбільш пріоритетних механізмів психосоціального розвитку ми виділяємо наступні: інтеріоризацію–екстеріоризацію; асиміляцію–акомодацію; ідентифікацію–відокремлення; соціалізацію–індивідуалізацію.

Інтегральним показником успішного психосоціального розвитку, на нашу думку, є особистісне благополуччя дитини, під яким ми розуміємо відчуття особистістю своєї цілісності, внутрішньої та зовнішньої рівноваги (рівноваги між власним внутрішнім та зовнішнім світом).

Особистісне благополуччя є результатом переживання особистістю успіхів у провідній діяльності та спілкуванні з близькими людьми (значущими іншими), внутрішньої гармонії, реалізацією власного особистісного потенціалу, позаяк у психологічному благополуччі узагальнено представлено успішність особистості, її задоволеність досягненнями у різних сферах, міжособистісними стосунками, спілкуванням в цілому.

Наступна наша модель тісно пов'язана із попередньою, певним чином випливає із неї (мал. 2).

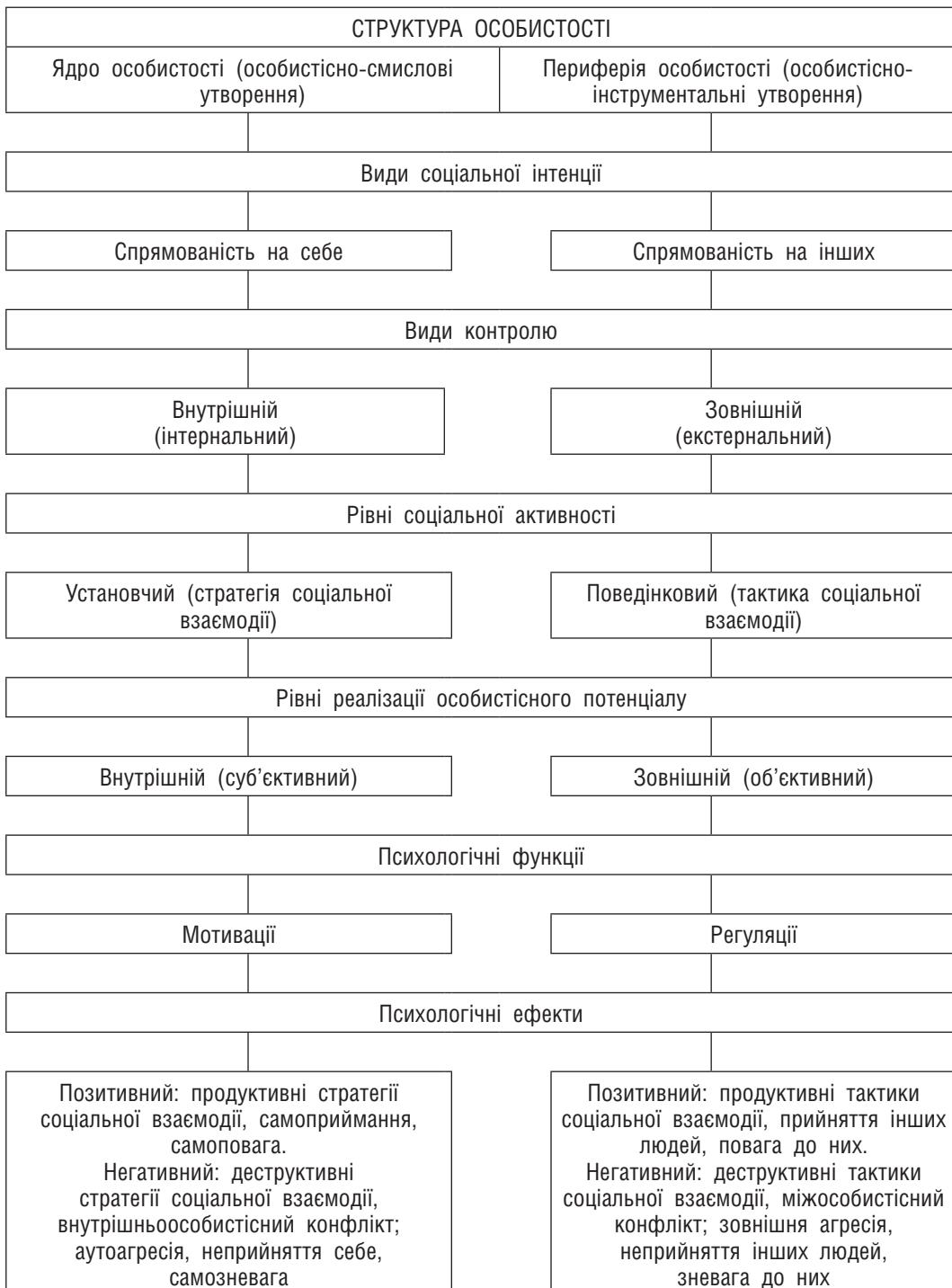
Як видно з малюнку, модель охоплює два важливі компоненти: ядро та периферію особистості. Ядро особистості репрезентує внутрішнє поле особистості, тоді як її периферія – поле соціальної взаємодії особистості дитини-дошкільника з іншими особистостями (дорослими та однолітками).

Ядро особистості – це те, що йде із середини назовні, як спроба реалізувати (актуалізувати) власний внутрішній (особистісний) потенціал (інколи, навіть, всупереч очікуванням інших людей та життєвим обставинам), тоді як периферія особистості – це її певний «інструментарій», що допомагає людині адаптуватись у світі людей, інтегруватись у соціум.

Поділ на ядро та периферію особистості (як і будь-який інший поділ синкретичної структури на її складові елементи) є дещо умовним, йaprіорі не може мати жорсткої прив'язки до тих або інших особистісних структур. Однак, логічно розмірковуючи, можемо висловити припущення, що ті структури, які стабільно працюють на самостійність та самореалізацію особистості належать до її ядра, а ті, які сприяють соціальній адаптації людини й відповідають соціальним очікуванням інших людей – до її периферії.

НАУКА – ПРАКТИЦІ

Мал. 2. Структурно-функціональна модель особистості

Інколи, певний негативізм, звичка наполегливо обстоювати власну думку ѹ схожі риси та особистісні утворення можуть бути віднесені до ядра особистості, а позитивне ставлення до батьків та інших дорослих до ѹ периферії, позаяк часто прагнення до власної самореалізації суперечить звичним уявленням і очікуванням оточуючих. У дитини може виникати внутрішній конфлікт між внутрішніми прагненнями та зовнішніми очікуваннями, який часто-густо може перейти у відкритий конфлікт між особистістю, яка хоче себе реалізуватися, та ѹ мікросередовищем, яке стає на заваді ѹ прагненню до самореалізації.

Спрямованість на себе, пізнання себе, свого власного «Я», своїх сил та можливостей є важливою невід'ємною складовою особистісного розвитку дошкільника, хоча не менш важливою складовою є спрямованість дошкільника на інших людей, оскільки дитина вимагає від них, інколи навіть досить егоїстично, визнання ѹ прийняття власного «Я», виявляє у взаємодії з ними не тільки своє внутрішнє «Я», а ѹ перевіряє власні особистісні ресурси та інструментальні можливості.

У дошкільному віці особливого значення набуває локус контролю. Локус контролю зазвичай закладається на другому або третьому році життя, коли малюк починає усвідомлювати, що він та його мати – це «окремі істоти», і що він певним чином може управляти собою. Управління у цьому віці полягає у ходінні, повзанні, іграх, змінах фізичного та соціального оточення [1]. Тобто, малюк може «втекти» від матері, або сказати ѹ «ні».

Внутрішній локус контролю пов'язаний з розглядом значущих подій як результату своєї діяльності. Рівень суб'єктивного (внутрішнього) контролю в дитини припускає наявність таких характеристик особистості, як незалежність, самостійність у досягненні своїх завдань, відчуття особистої відповідальності за події, що відбуваються, зрілість і самостійність (у тій мірі, наскільки можна застосовувати ці поняття до дітей дошкільного віку), відчуття власних сил і достойності, позитивна самооцінка.

І навпаки, діти, які мають зовнішній (екстерналний) локус контролю характеризуються такими рисами як невпевненість у собі, неврівноваженість, імпульсивність, тривожність, недовіра і агресивність. Дитина, якій притаманний зовнішній локус контролю, упевнена, що подїї, які відбуваються із нею, є результатом впливу зовнішніх сил.

Відповідно до наших теоретичних поглядів, які знайшли своє втілення у даній моделі, соціальна активність дитини має два рівні: установчий та поведінковий. Установчий рівень визначається особистісно-смисловими утвореннями, як тими, що не мають константних характеристик (самооцінка), так і тими, що забезпечують стабільність мотивації особистості в цілому (потреби). Поведінковий рівень репрезентують особистісно-інструментальні утворення, які є дещо більш ригідними, аніж попередні.

Особистісно-смислові утворення виконують насамперед функцію мотивації, хоча не виключається їх участь і у процесах регуляції соціальної взаємодії. Відповідно, їхнім психологічним ефектом є стратегія соціальної взаємодії, яка охоплює три основні стратегії: партнерську, імперативну, маніпулятивну. Перша з них є продуктивною стратегією соціальної взаємодії, тоді як інші дві – деструктивними. Імперативна стратегія виявляється у тенденції підкорення інтересів партнера власним бажанням і потребам. Взаємодія на основі такої стратегії не зачіпає внутрішній світ особистості, який ретельно охороняється психологічними захистами. Маніпулятивна стратегія є не менш деструктивною, аніж попередня, проте відрізняється прихованістю засобів психологічного впливу на іншу людину з метою задоволення власних потреб [5]. Обидві ці стратегії порушують принципи рівності та партнерства соціальної взаємодії.

Отже, саме особистісно-смислові утворення визначають загалом активність чи інактивність дитини у конкретній ситуації, тоді як особистісно-інструментальні лише те, яким чином дана активність буде реалізовуватись. Однак, несправедливо применшувати значення особистісно-інструментальних утворень, оскільки окрім головної функції вони, певною мірою, можуть виконувати ѹ мотивуючу роль, обумовлюючи в окремих ситуаціях соціальної взаємодії активність чи інактивність індивіда. Так, зокрема, наяв-

НАУКА – ПРАКТИЦІ

ність або відсутність спеціальних умінь може або спонукати дитину до певної діяльності, або призводити до відмови в її участі.

Прагнення до самовираження та самоствердження є стійким атрибутом особистості дитини-дошкільника і його сутність проявляється у намаганні реалізувати власне «Я», виявити себе як особистість. Даний атрибут особистості розвивається одночасно із самою особистістю, з розширенням кола її спілкування і стає детермінантою постійного тяжіння особистості до розвитку.

Особистісна автономія і незалежність, внутрішня свобода; стійкість у складних життєвих обставинах, готовність до внутрішніх змін; здатність сприймати нову інформацію, постійна готовність до дій є основними показниками особистісного потенціалу.

Згідно з цим, особистість реалізує себе на двох, тісно між собою взаємопов'язаних рівнях – внутрішньому (суб'єктивному) та зовнішньому (об'єктивному).

Установка на самореалізацію може виявлятися як позитивно, так і негативно, наслідком чого є відкритий негативізм, агресивність та брутальна поведінка. Якщо проаналізувати негативну самореалізацію у дошкільному віці, то необхідно зауважити, що в цей період особистісного розвитку дитина нерідко стає «некерованою», час від часу порушує загальноприйняті норми поведінки (дитячі істерики, агресія щодо однолітків або навіть дорослих тощо). Це пояснюється тим, що дитина не може ще повною мірою задовольнити свої соціально-психологічні потреби у самовираженні та самоствердженні.

Відповідно, до окремих (локальних) позитивних психологічних ефектів ми відносимо насамперед самоприйняття і самоповагу особистості, прийняття інших людей і повагу до них.

До окремих негативних психологічних ефектів особистісного розвитку треба віднести маніпулятивні тактики соціальної взаємодії, інtrapсихічний (внутрішньоособистісний) конфлікт та негативне ставлення дитини до себе (самозневагу), аутоагресію та інтерпсихічний (міжособистісний) конфлікт, негативне ставлення до інших людей, зневагу до них, агресивну поведінку.

Отже, представлені нами у моделі компоненти є окремими частинами єдиної цілісної структури особистості й не існують окремо один від одного. Ми вважаємо, що вони мають враховуватись у діагностичній та корекційно-розвивальній роботі практичного психолога, який працює в спеціальному дошкільному навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айрес Э. Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / Э. Дж. Айрес; [пер. с англ.]. – 3-е изд. – М. : Теревинф, 2013. – 272 с.
2. Глинский Б. А. Моделирование как метод научного исследования / Б. А. Глинский, Б. С. Грязнов, Б. С. Дынин, Е. П. Никитин. – М. : МГУ, 1965. – 248 с.
3. Добрjakov I. V. Перинатальная психология / И. В. Добрjakov – СПб. : Питер, 2010. – 272 с.
4. Основи психології / [за загал. ред. О. В. Киричка, В. А. Роменця]. – К. : Либідь, 1995. – 632 с.
5. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ajres Je. Dzh. (2013). Rebenok i sensornaja integracija. Ponimanie skrytyh problem razvitiya [Child and sensory integration. Understanding the underlying problems of development], Moskva, Terevinf. (In Russian).
2. Glinskij B. A. (1965). Modelirovanie kak metod nauchnogo issledovanija [Modeling as a method of scientific research], Moskva, MGU. (In Russian).
3. Dobrjakov I. V. (2010). Perinatal'naja psihologija [Perinatal psychology], SPb, Piter. (In Russian).
4. Osnovi psihologii (1995). [Principles of Psychology], Kyiv, Libid'. (In Ukrainian).
5. Jacenko T. S. (1996). Psichologichni osnovi grupovoї psihokorekcii [Psychological foundations of group correction], Kyiv, Libid'. (In Ukrainian).